

Черевань не скупиться на червінці для викупу невільників у татарському полоні і підтримує Сомка (мабуть, як майбутнього зятя) на Чорній раді.

Мова роману поетична, мелодійна, багата на зображальні засоби. Вони черпалися з творів усної народної творчості, тому текст твору пересипаний яскравими епітетами, порівняннями, метафорами, прислів'ями, приказками, насичений жартами. Народно-розмовне мовлення органічно вплітається в художнє полотно роману через мовлення персонажів, відзначається колоритністю фраз, розмаїттям інтонацій, пісненими мелодіями. Паралельно художню палітру збагатив стиль козацьких літописів, особливо у відтворенні кульмінаційного епізоду – Чорної ради. Інколи автор навіть цитує портрети героїв, змальовані у «Літописі Самовидця». Книжні урочисті вислови із книжних джерел звучать у мовленні Шрама, «Божого чоловіка», в мовленні розповідача, коли йдеться про страту Сомка, полковника-попа Шрама.

Отже, історичний роман «Чорна рада» Куліша – важливе досягнення нової української літератури на етапі її становлення, що стверджує її як літературу європейську. Його твір написано в річищі вальтерскоттівської романної традиції. Митець на основі уяви, дотримуючись принципу історизму, художньо правдиво змалював епоху та її характери. Куліш увиразнив візійну картину світу національним колоритом, українським поглядом на добу Руїни, яскравими характеристиками. В «Чорній раді» романіст уміло поєднав життя героїв з життям країни. У такий спосіб він поставив героїв віч-на-віч з історією, підніс роман до епічної широчини в моделюванні героїв та художньої картини світу, який став твором про долю України. Доля героїв і доля народу переплетені. «Чорна рада» набула романної епічності. В особі Куліша переміг історик-професіонал, з таким мистецьким хистом відтворює він пройняту грозливими розрядами атмосферу наростання кризи – Руїни, поступову втрату Україною державності. Драматизм хроніки Чорної ради постає через призму відтворення історичних подій і дискусій серед представників усіх прошарків країни. Роману притаманний глибокий історизм, він спрямований не тільки в минуле, а й у майбутнє як урок для нащадків. Роман «Чорна рада» як талановитий мистецький твір визначив художню стратегію його розвитку у XIX столітті. Шляхом Куліша у змалюванні епічної глибини історії та життя йшли у своїх романах Анатоль Свидницький, Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Михайло Старицький та інші романісти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нахлік Є. Українська романтична проза 20-60-х років XIX століття: монографія / Євген Нахлік. – К.: Наукова думка, 1988. – 318 с.
2. Куліш П. Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпilog к «Черной раде») // Куліш П. Твори: У 2 т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1989. – С.458 – 476.
3. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 510 с.
4. Шевченко Т. Лист до П.О.Куліша // Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. – Т.6. – К.: Видавництво АН УРСР, 1964. – С. 185.
5. Гуляк А. Специфіка жанру історичного роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» / А. Гуляк // Визвольний шлях. – 2006. – № 1. – 64 – 79.
6. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства: монографія / Микола Ткачук. – Тернопіль: Медобори, 2007. – 463 с.
7. Шлемкевич М. Загублена українська людина / Микола Шлемкевич. – Нью-Йорк, 1954. – 168 с. – (Життя і мислі; Кн.2).

УДК 821.161.2.09

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТИПУ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В ТРИЛОГІЇ А.ХИМКА «ЗАСВІТИ»

Федоренко О. Б., аспірант

Криворізький державний педагогічний університет

Автор статті досліджує художньо-естетичні й духовно-етичні функції та образну інтерпретацію А. Химком такого феномена українського козацтва як «характерництво» в названій трилогії.

Ключові слова: інтерпретація, тип характеру, козак-характерник, характерництво, характеротворення.

Федоренко О.Б. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТИПА КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В ТРИЛОГИИ А. ХИМКА «ЗАСВИТЫ»/ Криворожский государственный педагогический университет, Украина

Автор статьи исследует художественно-эстетические и духовно-этические функции и образную интерпретацию А. Химко такого феномена украинской литературы, как «характерничество» в названной трилогии.

Ключевые слова: интерпретация, «тип характера, козак-характерник, характерничество, создание характера.

Fedorenko O.B. THE INTERPRETATION OF TYPE OF OUTSTANDING-KOSAC IN THE NOVEL "ZASVITY" ("DAWN") BY A. HIMKO/ Krivorozgian Pedagogical University. Ukraine .

The author of the article researches functions and Himko's interpretation of such phenomenon in Ukrainian kosachood as "outstandingness".

Key words: interpretation, type of character, outstanding-kosac, outstandingness, character creation.

А. Химко та його творчість увагою дослідників особливо не означені. У цьому плані можна назвати хіба що з десяток видавничих («закритих», але загалом схвальних) рецензій, кілька згадок імені та назв творів у щорічних літературно-критичних оглядах.

Ще менше уваги приділили дослідники й трилогії «Засвіти».

Проте сучасна увага суспільства до феноменальних явищ української нації і зокрема до козацького «характерництва» не оминула й указаної трилогії, оскільки в ній зображено чи не найвідомішого козака-характерника - Івана Сірка.

Чи не єдиним дослідженням образу І. Сірка в трилогії А. Химка (точніше - у її заключній частині) є праця О. В. Олійниченко, у якій відзначено, що «змальовуючи талант Сірка-стратега, автор наділяє його рисами характерництва, оскільки Сірко завжди передбачав тактику татар, вмів проникати в таємниці психології *«ворога»*» [1: 566]. Цим твердженням дослідниця довела наявність у характері І. Сірка рис характерника, але не розкрила їх.

Усе це й визначило мету (дослідити інтерпретацію А. Химком такого феномена життя українських козаків, як «козак-характерник»), і завдання статті (виявити й охарактеризувати зміст, форми та функції «характерництва»).

Оскільки літературознавці XX і XXI століття все ще «розвивають» і «вдосконалюють» наші знання про характер і характерничество, вважаємо за необхідне визначитися і зі значенням саме цих понять.

Так, Б. Томашевський зазначив, що передовсім у примітивних формах мистецтва «ми зустрічаємо лише добротворців і злотворців» [2, 201], тим самим наголошуючи на необхідності багатопланового відтворення характерів.

М. Бахтін підкреслив важливість вивчення характеру персонажа твору: «аналіз слід починати з героя, а не з теми, інакше ми легко можемо втратити принцип інкарнації теми через потенційного героя-людину. тобто втратити сам центр художнього бачення ...» [3, 23]. Водночас науковець з'ясував, що в романі характер завжди еволюціонує: «його смисл і значення оновлюються та зростають по мірі подальшого розгортання контексту» [3, 418].

М. Жулинський у праці «Людина як міра часу» стверджує: «... художнє пізнання тих масштабів особи, які визначаються нашими ідейними, духовними і суто людськими цінностями, - зараз не випадковість, а закономірність» [4, 243].

А. Козлов у монографії «Духовність як літературознавча категорія» визначив: «Самі ж образи і сюжети, характери і особливо архетипи характерів ... були і є чи не основними носіями духовності...» [5:11].

Отже, характер бачиться вченим втіленням не лише окремих рис персонажа, а й вираженням його душі, духу чи духовності взагалі.

Практично ж у творах будь-якої літератури характер персонажа, його наміри і дії постають його проблемно-смысловим центром. І все ж характерничество все ще залишається мало дослідженим, хоча вивчати є що.

Ще в першій половині XIX ст. Я. Г. Кухаренко описав риси та вміння характерників («пластунів»), а саме надзвичайно висока спостережливість і вміння застосовувати явища природи собі на користь, а також уміння скопіювати поведінку та голоси тварин і птахів; швидкість і влучність [6, 90-94].

Д. І. Яворницький систематизував знання про характерників ("Історія запорозьких козаків" -1892) і констатував: козаків-характерників вирізняли надлюдська фізична сила, а також такі здібності та вміння, як невразливість до вогню, води та зброї; вміння дуже довго знаходитися під водою і навіть якийсь час жити на дні річок; уміння бачити на недосяжні для інших відстані; магічно-чаклунські здібності -

здатність перекидатися самим та перетворювати інших людей на тварин, птахів і рослин; володіти сакральними силами та знаннями (часом і після їхньої смерті) [7, 236; 8, 439].

"Козаків-характерників" продовжив вивчати Ю. С. Фігурний. Цей учений виявив такі риси: фізична витривалість, війсьський хист, нещадність і жорстокість до ворога, усевладність, усезнання [9, 31 -48].

За виданням "Українське козацтво: Мала енциклопедія", *"характерник, галдовник - чаклун, чарівник, людина, що має надприродні здібності"*, В. А. Чабаненко підкреслив неоднозначне ставлення до характерників: у військово-тактичній справі їх цінували, а в побуті їх просто боялися й цуралися, оскільки вони пов'язувалися з нечистою силою [10, 604].

Опрацювавши ще ряд праць про українське характерництво, ми дійшли висновку, що характерник - це людина з унікальними, закладеними, як правило, генетично, але і суспільно, можливостями, здібностями та схильностями. Саме це й зумовлює та особливо помітно виокремлює цих людей з-посеред інших. Ці дивовижні люди справді не лише ставлять перед собою високі й унікальні цілі, й досягають їх завдяки названим рисам і якостям, їхній надпотужній волі та інтелектові.

Неординарність і різноплановість характеру І. Сірка у творах українських письменників ХХ ст. досліджували В. Шевчук, М. Слабошпицький, К. Волинський, М. Конончук, А. Шевченко, В. Працьовитий, Н. Щербан, Н. Зайдлер, О. Олійниченко, В. Атаманчук.

Так, В. Шевчук з'ясував: у романі Ю. Мушкетика «Яса» поведінку І. Сірка визначає турбота про добро рідної землі [11: 76]. На думку М. Слабошпицького, у цьому творі І. Сірко *«Жив і боровся за свій народ»* [12, 78].

К. Волинський визнав, що в романі В. Малика «Таємний посол» І. Сірко репрезентований *«як мудрий і далекоглядний політик, талановитий полководець, котрий не знав поразок у численних боях, як розважливий і обайливий батько січовикам»* [13, 18].

М. Конончук констатував: у романі Ю. Мушкетика «Яса» І. Сірко *«постає уособленням беззавітної відданості Україні, уособленням духовної чистоти людини і військової краси»* [14: 539].

Разом з тим, А. Шевченко зауважив, що Ю. Мушкетик зобразив І. Сірка як *«відчайдушного хороброго козака, оборонця рідної землі, але короткозорого політика, що не усвідомлював згубності для українського народу промосковської орієнтації»* [15: 52].

В. Працьовитий наголосив на неоднозначності характеру запорозького ватажка у драматичній поемі С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла...», а саме *«Відвага, героїзм, мужність і немилосердність до ворогів тісно переплітаються з вродженим благородством і чуйністю у душі Івана Сірка»* [16: 136].

На думку Н. Зайдлер, у тетралогії В. Малика «Таємний посол» рисами характеру І. Сірка є любов до рідної землі, почуття відповідальності за долю батьківщини, здатність до самопожертви [17: 138- 142].

О. Олійниченко з'ясувала, що героя роману В. Кулаковського «Іван Сірко» характеризують імпульсивність, емоційність, непрогнозованість, нещадність до ворогів і водночас бажання мирно співіснувати з татарською народністю [1: 564 - 565].

Науковці ХХ і ХХІ ст. вивчають, а деякі інституції намагаються відродити феномени козаків (і перш за все - їхні екстрасенсорні здібності). Так, довівши гіпотезу біополевої формації, А. К. Манєєв так формулює й подає наукову основу характерництва: *«Біополе, що пронизує весь організм, на наш погляд, є ... умовою і засобом можливого дистанційного зв'язку біосистем на рівні підсвідомості і навіть свідомості... На цій основі в принципі можливі у екстрасенсів явища телекінезу, ясновидіння і т. п.»* [18: 194].

П. Н. Федосєєв розробив філософський підхід до з'ясування феномена унікальних особистостей і їх надзвичайних можливостей: *«Сучасна наука має дані, які свідчать про раніше невідомі психофізіологічні резерви людини, зокрема мозку»* [19: 18]. Цю думку підтримували В. П. Казначєєв, Є. А. Спирін, водночас підкресливши важливість постановки цілі для мобілізації резервів людини: *«максимально концентрує психофізіологічні резерви організму на досягнення певної цілі (установки)»* [19: 126].

Вивченню унікальних, і зокрема екстрасенсорних, здібностей людини присвячена книга «Все о знахарстве от А до Я», де серед екстрасенсорних здібностей розкрито такі: створювати яскраві мисленеві образи, мандрувати у часі та просторі, змінювати хід часу, дистанційний вплив, телепатія, передбачення майбутнього [20: 11, 196, 311]. Також проводиться думка про те, що унікальні здібності, як правило, закладені генетично: *«... коли людина є носієм потужної енергетики — а це в основному спадковий фактор»* [20, 410].

Прочитавши трилогію А. Химка «Засвіти» саме з цих позицій, ми з'ясували ряд цікавих фактів. По-перше, А. Химко розкрив еволюцію образу головного персонажа трилогії Івана Сірка практично на всіх рівнях свідомої діяльності героя і з точок зору всіх основних його характеристик.

Так, уже в дитинстві (точніше - у портреті І. Сірка) письменник робить досить прозорий натяк на такі ознаки його характеру, як рішучість («*Івась чомусь чорний, худий, проте костистий і легкий, як вітер*»); пристрасність, хоробрість і любов до слави, вміння виявити свої здібності та похвалитися ними («*великі сірі, аж голуб очі*»); почуття гумору, честолюбство («*очі, що горіли веселістю і зухвальством*») [21: 73], інше.

Юнаком Іван відрізнявся від інших хлопців і козаків «*дебелою потилицею, найширший з-поміж усіх і найогрядніший...*» [21: 237], що свідчило про його благородність і хоробрість.

Погляд кошового явно виражав жорсткість, навіть жорстокість і ненависть до ворогів, чим дуже їх лякав: «*проколював Сірко Брюха гострим поглядом*», «*повернув тяжкий погляд до Романовського і його ... компанію пронизуючи їх очима*» [22: 98, 344]. Ці ж риси характеру виражав і голос отамана, інтонаціями якого він досконало володів: «*погрізнішав Сірків голос*», «*цідив слова Сірко*», «*пригрозив отаман*» [22: 98], «*осталив голос Сірко*» [22: 330], «*стишивши голос до хрипоти, пригрозив Сірко*» [22: 374].

Зовнішні ознаки холеричності й емоційності І. Сіркові найчастіше вдавалося стримувати сильною волею: «*Він пригасив у собі клетотливу обурливість і вдав голодного*», «*ледь стримуючи себе в гніві*», «*гамував він шал у собі*» [22: 105, 106, 117]. Сірко умів не тільки стримувати власні емоції, а й приховувати свої почуття: «*Сірко, що з першого погляду не любив воєводу, не виказував того нічим, уважно слухаючи його ...*» [23, 271], коли цього вимагав етикет.

Водночас автор підкреслив унікально розвинену інтуїцію козацького ватажка: «*поки якесь шосте почуття не розбудоражило його раптом і не підвело враз*», «*Отой викрик, що був почутий якимось аж надцятим чуттям Сірка, спинив його*» [21: 253, 272], «*Та не обманувся він у своїх сподіваннях і передчуттях*», «*Сірко керувався швидше інтуїцією*» [22: 77, 191], що нерідко „обумовлювала і вибір тактики бою, і неминучість перемоги.

І. Сірко ставився до їжі стримано: «*До то ж і голод настійливо кпикав до їжі, і хлопці... з гамором і заподадливістю кинулися до трапезної, ніби брали приступом фортецю. Із почуттям солідарності пішов прискорено їм услід і Сірко та ще кілька стриманіших товаришів*» [21, 174].

Житло для І. Сірка було засобом самоутвердження між козаками. Так, він спеціально побудував хутір Артемівку - бо відчував свою неповноцінність «безбатченка», а також через бажання допомогти своїм побратимам: «*Мушу ж якось віддячити матері Мотрі і за себе, і за матір! Віддячитися, щоб заглушити в ній протест проти себе як зятя ... хочу наситити міщанство тещі, а головне - дати притулок Артемові і Сабрі з родинами не з ласки їй!*» [21: 345].

Упродовж усього твору автор проводить думку про те, що І. Сірко відчував любов до рідної природи: «*Сірко ледь стримав у горлі радість цієї зустрічі з Дніпром, ніби він зустрівся з чимось йому найдорожчим, святим*» [21, 256], тільки усамітнівшись на природі, кошовий міг відпочити від турбот повсякденності [22, 9].

Поряд із цим І. Сірко постійно жив із почуттям болю за сплюндрований край: «*і все було Сіркові рідним, хоч і покритвдженим та поруїнованим...*» [23, 309]. І навіть полонений і засланий до Сибіру, він думає не про особисте, а перейнятий сумом за Батьківщиною: «*... був приреченим до кінця днів своїх животити на чужині, далеко від рідної землі й люду, яких він любив більше, ніж власне життя*» [22, 310].

У романі Іван отримав своє прізвище (а потім - і прізвище) на Січі через те, що його завжди і супроводжував пес Сірко: «*він сів, де стояв, і намацавши м'яку і теплу шерсть Сірка, став гладити пса, а той боязко підліз впритул і почав лизати вдячно руку*» [21, 131]. Автор застосував етимологічне значення слова «Сірко» із словника Б. Д. Грінченка, де воно означає: «*Собака сірої масті*» [24, 128], однак розширив його зміст, показавши І. Сірка характерником. Так, пес загинув, рятуючи господаря і його вітчима Корнія від вовків, після чого перед Іваном Сірком вовк відступив: «*від жалю за Сірком чи з великого гніву на звірів, яку сні, посунув на сірого. І, дивно, вовк злякався його, закрив витягнуту наперед пащеку, клацнувши зубами, поволі опустив войовниче наставленого хвоста й став відступати бокуючи*» [21, 214]. Саме ім'я І. Сірка наводило жах на ворогів, які визнавали: «*Недарма цей шайтан собаче назвисько має, охороняючи, як пес, свій край і люду*» [22, 147].

У творі Б. Хмельницький зрозумів, що І. Сірка «*такі справді не цікавлять ні багатство, ні слава*» [23, 53]. Письменник аналітичними прийомами інохарактеристики («*а Сірка, чував, маєтником і не назовеш, бо більше живе з своїм людом і вже з два десятки років у січах невпинно, як і Богун, шаблється*» [23, 213]) та самохарактеристики («*Я не пригодний до врядувань, бо не домагаюсь жодних становиськ ані мастства, а живу посильно для люду і краю свого*» [23, 304]) визнав, що І. Сірко без потреби не прагнув особистого збагачення, бо ставив перед собою і розв'язував загальнонародні цілі.

І. Сірко своїм інтелектом і масштабністю мислення зумів заслужити повагу й авторитет воєводи, майбутнього короля Польщі Яна Собеського: «*Говорили поважно і відверто, як рівний з рівним, і малоосвічений Сірко вражав воєводу своєбаченням так, як його вражали мало які учені шляхтичі і чільці*

польські» [23: 302]. Незалежний і небезпечний Сірко був визнаний російським царем *«третім гетьманом»*, козацтвом - *«безбулавним гетьманом»*, а для простого народу він - *«перший гетьман»* [22: 215, 240, 264].

Характерництво І. Сірка відзначав і гетьман Б. Хмельницький: *«... ти користуєшся у поспільства і в козацтва славою неперевершеного лицаря і характерника!»* [23, 150], і І. Брюховецький: *«Пам'ятаю, ти тут на Січі був незбореним характерником»* [23, 173], Тетеря визнав І. Сірка як *«чаклуна-облудня»* [22: 198].

Більшість людей таки вважали, що характерництво І. Сірка є результатом його «домовленості» з потойбічними силами: *«... ясирники, потай вірячи, що в Сіркові дійсно сидить демонічний шайтан і підказує йому, коли та куди йти на людоловів»* [22: 119]. Хоча козаки й *«вірили, що Сірко - справжній від Бога характерник-передбачник, коли зумів лише своїм іменем «шайтан» паралізувати спадів»* [22: 347, 405], все ж отаман не лише передбачав (або аналітично вираховував) плани ворога, а й швидко діяв, щоб зламати їх: *«Та ось, як і передбачив Сірко, стрімголовна ординська лава, ставши досяжною для лучників, наткнулася на їхні стріли і набите в траві покілья й почала швидко валитися шкереберть ...»* [22, 408]. Разом із тим, лише деякі з козаків не йняли віри в божественну природу характерництва І. Сірка, здійснюючи спробу пояснити її людськими рисами отамана та його вдачею стратега-полководця: *«Знакомитим і навіть характерником став ти для людей, нівроку, а все, думаю, через оту твою скромну, простоту та неусипні боронні звичаї в краї»* [22, 133].

Письменник показав неоднозначне ставлення до характерників. Так, своєю блискучою перемогою в поєдинку І. Сірко викликав до себе як захоплення та приязнь друзів і однодумців, так і заздрість та озлоблену неприязнь лжеповертливих і ворогів [22, 202]. *«Прихильність до оточення, поміркованість у діях, відчайдушна сміливість і зятятість характеру та безперервна абсолютна чесність викликали відповідну прихильність до нього не лише молодиків»* [21, 185], водночас ці ж риси І. Сірка ставали причиною ворожості і, як наслідок, фізичних нападів на нього самих же козаків, і підступних провокацій-випробувань з боку старшини, бо *«усе досягнуте ним поволи ставало мірилом можливості для інших»* [21, 185].

Автор підкреслив, що характерників, їхніх високих загальносуспільних цілей не розуміли, а отже, не завжди підтримували: *«В їх очах Сірко виглядав не як отаман, що своєю небайдужістю до людського горя кличе козацтво на поміч нещасним, а як чіпонець, що підступно використовує для помочі власному фільваркові всю січову спільність і потугу»* [22, 68].

Свій «статус» характерника І. Сірко зберігав максимальною інтелектуальною напругою: *«він якийсь час вагався і зважував, як поведетися. В голові, хоч і охмеленій, пронеслася думка, що і в разі згоди, і навіть у разі перемоги над Брюхом, він вже не буде полковником військовим чи характерником в очах тутешніх сіром-нетяг та старшини ...»* [23, 173], *«На диво всім, що такі бачили в своєму отаманові характерника, Сірко не помилюся й цього разу»* [22, 122], а також завдяки мобілізації усіх своїх фізичних сил: *«... натуживши надлюдську свою силу, він відірвав Брюха від землі, підняв його над собою і, застогнавши, не просто кинув, а з усієї сили швиргнув униз головою...»* [23, 175], *«... Сірко зрозумів, що при трьох стрічах в тілі він живий і здоровий»* [22, 202].

Характерництво І. Сірка «підтримувалося» як його інтелектуальними здібностями, так і поширенням про нього чуток-легенд: *«звістка про цей похід Сірка ... та оповіді нуреддін-салтана про те, що в Сіркові живе нечистий, докотились до всіх сусідніх державних дворів легендою»* [22, 182]. Водночас І. Сірко й сам сприяв поширенню легенд про свої унікальні можливості. Це проявилось, наприклад, тоді, коли насправді його врятував щасливий випадок (*«... людолова, який запустив у нього стрілу, покликав до себе, пообіцявши відпустити додому, якщо той розповідатиме ординцям, що урус-шайтана трутизна не бере. Ординець довго чекав, що трутизна таки подіє, але бачив отамана всю путь до Січі здоровим та веселим і вештати повірив, що Сірко невразливий»* [22, 158]).

Цікавими є роздуми самого І. Сірка над своєю унікальністю та її призначенням, над своєю місією в історії, самоаналіз витоків власного характерництва: *«Для чого у незчисленних січах зберегла його, вродивши шульгою-ліваком? Адже вважав себе завжди пересічним! Адже так само боявся смерті, як і всі, хоч і був, може, більше готовий боронитися від неї та не зважати на неї! Чи вправніше умів ховати і від соратників, і від ворогів отой страху непогамовності дій, вчинків, почуттів?»* [23: 316].

Усвідомлення І. Сірком своєї неспроможності вирішити особистісне призводило до сумнівів щодо гідності називатися «характерником»: *«Виручив тисячі нещасних, ... а кої сестриці навіть не спробував відшукати. Чи ж вартий я людської шани, коли отаке допустив, ще й характерником прозиваюсь?»* [23: 324].

Унікальність свого найзапеклішого ворога І. Сірка турки й татари визнавали, називаючи його *«шайтаном»*, *«гаур-мурзою»*, *«баи-кяфіром»*, *«шайтаном-характерником»* [23: 187; 22: 28, 118, 119, 125, 146, 181, 256], автоматично приписавши цю унікальність полоненій сестрі Сірка Настусі: *«Нечах-*

мурза розумів, що в своїй зятятості Настан доможеться як не самої смерті, то викрадення і втечі, адже вона шайтанова і характерникова сестра...» [23, 187].

Відчуття неповноцінності через те, що зростав у нерідній сім'ї, безбаченком, у подальшому стримувало І. Сірка від значущих дій загальносуспільного масштабу: «... чи ж міг він у дійсності стати тепер гетьманом, коли б навіть хотів? Напевне, таки міг би, коли б бажав, хоч і здивував би усю старшину, бо ще й досі ходило за ним тінню дитинно-давнє прізвисько «байстрюк»...» [22, 42], що аж ніяк не поєднується із авторською концепцією Сірка-характерника.

Автор проводить думку про те, що кохання Івана та Софії, яке, здавалось би, обіцяло їм життя у взаєморозумінні та злагоді («вони з Софійкою навчилися розумітись між собою без слів» [21, 118]), не принесло щастя обом («... Сірко, поряд з успіхами та втіхою, все більше відчував свою особисту родинну трагедію. До нього все певніше приходило переконання, що він, прив'язаний до Січі, а тепер і до війни, знехтуваний і зневажений, а може, й замінений на когось іншого Софією» [23, 59]) через те, що кошовий ставив загальносуспільні інтереси вище за особистісні: «... не за долю родини болить у нього душа, а за недолю рідного люду ...» [23, 247], «Сірко усвідомлював, як він ... постарів у безперервних гризотах і турботах, траплячи життя не для сім'ї, власного обійстя, дорогих батьків, що ось-ось можуть померти, а для поспільства і рідного краю» [22, 34].

Письменник зобразив зацікавлення І. Сірка іншими жінками. Так, він захопився вродою молодої циганки Лайзи: «Сірко піймав себе, - і зникло віши, і здивувавшись, - на тому, що спокійно, байдуже, не захопившись та не розчулившись в душі, дивитися на старшу він не може» [23, 235]. Йому також подобалася кума Явдоха, «Сірко навіть потай заздрих кумові» [23, 278]. Це дає підстави провести паралель між Сірком і Мамаєм, який своєю оригінальністю привертав увагу жінок.

На нашу думку, віра І. Сірка в долю, або провидіння, не вкладається в авторську концепцію характерництва І. Сірка: «Виходило, що якась невидима ста по всіх путях вела його за руку, як маля» [23, 315], «... і його, ... ба й усе українське поспільство в житті веде якась надлюдська сила, якась недоля ...» [22, 34], адже характерники завжди поклалися на власні сили та розум. Незрозумілою здається і забобонність І. Сірка: «Раптова втрата була чимось попереджальним, рокованим і невідшкодовним для Сірка, бо хоч замінив коня не менш гарним, сильним та значно молодшим арабським скакуном, названим за традицією Белесом, - вірячи в те наймення, яку божественно...» [22, 126].

Саме через нескінченні страждання рідного народу Сірко зневірився в існуванні Бога: «Боже проклятий! - ледь не викрикнув він у шаленстві. -... Осліп ти, оглух чи знепритомнів, що не бачиш отого нещастя мого люду?» [23, 232].

У своєму повсякденному житті І. Сірко дотримувався принципу чесності, тому й отримав довіру простого люду: «Дід так і казали, що ви не обманете, - радів хлопець» [21, 296]. Запорозький ватаг охарактеризував себе так: «... він, Сірко, не вміє так облудно говорити, заздалегідь зговорюватися з іншими, підступно охоювати все найкраще малими натяками ...» [21, 232].

Автор проводить думку про те, що характерництво І. Сірка було загальноновизнаним. Так, уже після успішного взяття фортеці Дюнкерк за планом І. Сірка і козаки, і французи виокремили його як унікального стратега: «Козаки також переконалися, що Сірко, як ні один старшина, умів здобувати перемоги найменшими зусиллями, беручи за пруду то кмітом, то несподіваною навальністю, то відчайдушною сміливістю, і обзивали його характерником...» [21, 395].

Поряд із цим І. Сірко та його побратим І. Богун були байдужими до влади: «Ні реєстровець Богун, ні січовик Сірко не з тих, хто позариться на булаву ... Вони й під бунчуками гетьмани» [23, 213], адже характерники й так мали незаперечний, навіть більший за гетьманський [22, 235], авторитет і визнання.

Визнавши добротворчу сутність влади («... влада людинам дається для чинення добра поспільству, а не для ограблення його!» [22, 301]), І. Сірко обрав це собі за спосіб життя. Однак отамана постійно турбували сумніви, чи справді він є добротворцем: «Здавалось, було чим тішитись: вернув і спроваджуваних у Крим та в Сибір ясирників і спинив людоловство, але на душі лежала гризота, бо вправа його ... нічого не давала рідному краю, навпаки, посередньо сприяла, хай і далеким, вигодам цареві та його тронцям» [22, 195].

І. Сірко дійшов висновку про необхідність і можливість політичної незалежності України: «... був твердо переконаний, що при повному одностаї всієї посполної і козацької людності Україна може жити державою, вільною і незалежною від усіх своїх захланних сусідів» [22, 195].

Чим далі І. Сірко воював, чим більше бачив крові та людських страждань, тим важче в нього ставало на душі: «Не було відтепер спасіння Сіркові від докорів сумління. Що б не бачив він, кого б не слухав, з ким би не говорив, у свідомості стояв ... докір і за обох покопаних братів-зведенців, і за зятя, і за всіх побратимів, яким уже й числа не знав, і нарешті за власного сина ...» [22, 250]. Остаточно надломив кошового звістка про спалення ордою цілого краю, його рідної Мереф'янщини, та смерть його близьких.

Сірка почали переслідувати марення-видіння лихоліть війни, які йому з трудом удавалося відганяти неймовірними зусиллями волі. І. Сірко доходить висновку: «... я упертостями та помстами лише люд гублю, а надіями - зманюю на смерть» [22, 436].

Лише його сумнівами в здійсненності сподівань на щастя рідного народу можна хоча б якось виправдати самогубство кошового-характерника, адже «зі смертю Сірка рушилася ще одна надійна опора вільної Гетьманщини-республіки!..» [22, 441].

Подібною до Сіркової слави характерника зажив і винахідливий І. Богун: «завдяки штукарством, хитрощам та спритності. Ні-ні! Вони не уникали бою, але вели його тільки напевне результативно, здобувши слави зачаклованих серед козацтва. ... поки не стали загальноновизнаними характерниками, особливо І. Сірко, і в очах старшин, і в свідомості козацтва та посольства...» [23: 23, 24]. Характерництво І. Богуну розкривається засобом порівняння його рис і здібностей з аналогічними в І. Сірка: «Найперш між військових чільців та найстійкіші, кажуть, отой вінницький Богун-реєстровик та січовик Сірко. Обидва ніби характерники: ні спис, ні шабля, ані куля їх не бере» [23, 213] та І. Сулими: «А ще чимось подібний до покійного наставці Сулими: невтомний, ретельний, пильний і кукільово-дбалий» [23, 292].

Двоє ставлення викликали своїми ратними перемогами та особистісною вдачею полководці-характерники І. Сірко та І. Богун у гетьмана Б. Хмельницького: «Цінував це гетьман і неодноразово остерігався, бо обидва «задирили», як йому здавалося, і виключно вели себе і не в міру часто судили його дії в реєментарстві, особливо на радах і зборах при «знатних» і «старших» [23, 23].

Живучи інтересами громади, характерники не підтримували антидуховних представників влади, а також тих, чий духовний рівень був дуже низьким: «... вирішивши, що і супротиву гетьману вони не чинитимуть, але і йти із ним чи за ним послушно навряд чи йтимуть» [23: 34 - 35].

Застосувавши аналітичний прийом інохарактеристики, письменник назвав І. Сулиму характерником. Так, серед козацтва І. Сулима здобув славу непереможного ватаги, авантюрного стратега-визволителя: «Зачурканий, характерник він! Ні куля, ні ядра його не беруть» [21, 167].

Автор підкреслив, що Сулима і сам був фізично загартованим, і дбав про фізичний вишкіл козаків у своєму курені, на що далеко не всі ватажки звертали увагу: «У куренях Сулими ранкове обмивання в студеної воді було обов'язковим для кожного...» [21, 193].

Сулима був освіченою людиною свого часу, він знав і цінував інтелектуальні надбання рідного й інших народів: «Вергілій, Прокопій, Данте, Вишенський, Смотрицький, Зизаній, - читав він, перекладаючи їх обережно, ніби святиню» [21, 191].

Письменник констатував унікальність І. Сулими, а саме: «Кошовий Сулима відрізнявся серед інших старшин поміркованістю, безприкладною сміливістю, ставленням інтересів козацтва і посолитства над всіма іншими і особистими... Незвичайний авторитет його серед простого козацтва обумовлювався ще й тім, що він був незрівняним стратегом і відчайдушним рубахою у боях» [21, 229 - 230].

У творі Сулима-батько постає мудрим вихователем козацтва, настанови якого І. Сірко й інші козаки пам'ятали упродовж усього їхнього життя: «... кидай журбою об землю та придивляйся і прислухайся до всього, колись пригодиться. Нужда закон виправляє, а то й міняє» [21, 167].

Легендарного Мамаю козаки також визнавали своєрідним характерником із-за його інтелектуальності, саме він разом із майже казковим героєм Вернигорою продумав підземні траншеї-виходи з Січі, й екстрасенсорні здібності: «А виходи оті всі коло води якраз, під камінням, яке, кажуть, вкладав сам Вернигора та Мамай ... І Вернигора, і Мамай характерниками були, то їм марниця було вибратися, а інші там полишалися, найпаче бусурмени-нехристи, яким покруч-блуд наведено...» [21, 211].

Таким чином, у творі характерниками названо І. Сірка, І. Богуну, І. Судиму, Мамаю та Вернигору. За авторською інтерпретацією А. Химка, об'єднує цих козаків потужний інтелект (вони справді були неперевершеними стратегами) й унікально розвинена інтуїція, виключна рішучість у поєднанні з поміркованістю, неабияка винахідливість, надзвичайна освіченість (І. Сулима) або масштабність кругозору та розуміння значущості освіти СІ. Сірко), абсолютна байдужість до особистого збагачення і влади, водночас уміння заслужити незаперечний авторитет і визнання (через це й просувалися соціально), непересічне уміння повести за собою людей, повна сконцентрованість уваги на громадському, а також здатність у вирішальний момент виявити максимальну інтелектуальну напругу та мобілізацію усіх своїх фізичних сил. Усе це є спільними рисами для козаків-характерників.

Але разом з тим все це - унікальність, зумовлена генетично, соціально-побутово, ідеологічно, філософськи, політично (І. Сірко); побутово-соціально, політично, ідеологічно (І. Богун, І. Сулима).

А. Химко змалював тип козака-характерника досить переконливо переважно засобами власне епітетів, власне порівняння і метафори, а також інформативно-описовими прийомами констатації та

повідомлення, аналітичними прийомами характеристики, інохарактеристики, самохарактеристики, (рідше) психоаналізу.

Отже, козак-характерник - не домисел, а історично-достовірний феномен.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олійниченко О.В. Інтерпретація образу Івана Сірка в романній історії Руїни // Література. Фольклор. Проблеми поетики. - Вип. 21. - Ч. 1. - К., 2005. - С. 559 - 568.
2. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 332 с.
3. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Сост. С. Бочаров, В. Кожин. - М.: Художеств. литература, 1986. - 543 с.
4. Жулинський М. Людина як міра часу: Концепція людини і проблема характеру в сучасній радянській літературі. - К.: Дніпро. 1979. - 276 с.
5. Козлов А. В. Духовність як літературознавча категорія: Монографія. - К.: Акцент, 2005.-272 с.
6. Кухаренко Я. П. Пластуны. - М.: Типография Ивреинов, 1838. - 122 с.
7. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. / Редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.-К.: Наук, думка, 1990- 1991.-Т. 1.- 1990.-592 с.
8. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. - К.: Наук, думка, 1990. - Т. 2. - 560 с.
9. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. - К.: Видавничий дім "Стилос", 2004. - 308 с.
10. Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відп. ред. С. Лях. - Вид. 2-ге, доп. і перероб. - К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. - 672 с.
11. Шевчук В. Шляхи історичної прози Юрія Мушкетика // Українська мова і література в школі.- №3.-С. 74-77.
12. Слабшпицький М. Його письменницьке реноме [Ю. Мушкетик] // Українська мова і література в школі. - № 3. - С. 77 - 78.
13. Малик В. Таємний посол: роман. Книги перша, друга / Передм. К. П. Волинського. - К.: Дніпро, 1991.-461 с.
14. Живиця. Хрестоматія української літератури ХХ століття: У 2 книгах. Книга 2 / За ред. М. Конончука. - К.: Твім інтер, 1998. - 624 с.
15. Шевченко А. Минуле й сучасне крізь призму болю й любові (До 70-ліття Юрія Мушкетика) // Дивослово. - 1999.-№3.-С. 51 -53.
16. Працьовитий В. С. Кошовий отаман у драматичній поемі С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла...» // Працьовитий В. С. Українська історична драма. - Львів: ТзОВ «Ліга-Прес», 2002. - 174 с.
17. Зайдлер Н. Храм душі Івана Сірка (на матеріалі тетралогії В. Малика «Таємний посол») // Література. Фольклор. Проблеми поетики. - Вип. 21. - Ч. 1. - К.: Акцент, 2005. - С. 137 - 143.
18. Человек: Философские аспекты сознания и деятельности / Под ред. Д. И. Широкова, А. И. Петрушица. - Мн.: Наука и техника, 1989. -208 с.
19. Человек в системе наук / Отв. ред. И. Т. Фролов. - М: Наука, 1989. - 504 с.
20. Все о знахарстве от А до Я / Авт.-сост. Н. В. Белов. - Мн.: Современный литератор, 2000. - 576 с.
21. Химко А. І. Засвіти: Історичний роман. - К.: Рад. письменник, 1990. -447 с.
22. Химко А. І. Під Савур-могилою: Істор. роман. - К.: Укр. письменник, 1993. - 446 с.
23. Химко А. І. Між орлами і півмісяцем: Істор. роман. - К.: Укр. письменник, 1992. - 398 с.
24. Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина» / Ред. Б. Д. Грінченко. - Т. 4: Р- Я. - К.: В-во АН УРСР, 1959. - 563 с.